

Ing. František Urban: „Historie a vývoj ochrany přírody a krajiny na Šumavě; vznik Biosférické rezervace Šumava“

Patřím k zakladatelům národního parku Šumava a rád bych úvodem vysvětlil, jak jsme si představovali, že bude park vypadat, jaké budou cíle ochrany a jakými prostředky by měla správa parku ochranu zajišťovat. Myslím, že takové vysvětlení je potřebné: nedávno na semináři věnovaném národnímu parku Šumava v Senátu řekl představitel jedné nevládní organizace „vyhlásili jste jiný park, než chceme my“ – a měl pravdu. My jsme věnovali ohromné úsilí, abychom připravili k vyhlášení území o optimální rozloze a připravili budoucímu národnímu parku optimální podmínky ochrany. Dnes je naše práce zpochybňována a podmínky ochrany, které jsme stanovili po dlouhých a vyčerpávajících jednáních s obcemi, okresy, kraji a ústředními úřady (jejichž souhlas je k vyhlášení národního parku nezbytný) jsou některými oponenty napadány jako chybné a nefunkční.

Především musím zdůraznit, že i my jsme chtěli vyhlásit národní park, ve kterém by v maximální míře fungovaly přírodní procesy bez vlivu člověka, příroda by se na většině plochy vyvíjela podle svých zákonitostí. Jenže zkušenosti se správou přírodních rezervací, které někteří z nás měli (já sám jsem pracoval do konce roku 1989 celých 23 let jako odborný správce chráněných území v Jihočeském kraji) nás přivedly už dávno k přesvědčení, že bez usměrňování vývoje v chráněných územích může dojít ke zničení toho, co chceme chránit. Chtěli jsme dosáhnout toho, aby na Šumavě opět rostly smíšené horské lesy a nikoliv smrkové monokultury. Aby nejvýznamnější „ostrovní“ společenstva Šumavy – rašeliniště a ledovcová jezera – byla obklopena přirozenými lesy. Aby byly před nepříznivými vlivy chráněny četné údolní louky, které nepochybně(?) vznikly lidskou činností v minulých staletích (pokud se na jejich vzniku už dávno předtím nepodíleli bobři) a každopádně představují floristicky a entomologicky nesmírně bohatá území. Klíčovým problémem byla přeměna jednotvárných smrkových monokultur v pásnu bukových a smíšených (smrko-jedlobukových) porostů na porosty přirozené. Jenže taková přeměna je záležitost dlouhodobá a vyžaduje hodně vědomostí o lese a o technice zacházení s lesem. Proč ne? Bude-li zřízen národní park a jeho lesy budou podle zákona v kategorii lesů zvláštního určení, otevře se prostor těm, kteří jsou schopni monokultury smrku postupně změnit na smíšené porosty. Mnoho lesních porostů se může ponechat bez zásahů už teď. Některé vyžadují jen minimum zásahů, které je možné uskutečnit během jednoho nebo dvou desetiletí. Avšak u některých se bude jednat o dlouhodobou péči, pomalu postupující přeměnu, aby nedošlo k příliš rychlému rozpadu smrkových porostů, který by značně zkomplikoval situaci. Ponechat ihned přirozenému vývoji porosty, ve kterých není ani zárodek cílového společenstva, nemůže vést k ničemu dobrému. Mohou vzniknout značně stabilní ruderalní společenstva, společenstva s převahou invazních druhů, v nejlepším případě vznikne znovu to, co jsme chtěli přeměnit: smrkové monokultury. Ale je také možné, že vznikne bezlesí.

Musím se zmínit o tom, že odpůrci takového postupu argumentují tím, že v řadě národních parků ve světě se příroda samozřejmě ponechává přirozenému vývoji a k žádným katastrofickým situacím nedochází. Ano, ale v těchto územích už divoká příroda existuje a není potřeba budovat její základ: polopřirozená společenstva, přírodě svým složením blízká, která se ve skutečnou divočinu mohou spontánně přeměnit. A taková společenstva bohužel existují na Šumavě jen na omezené, v podstatě nepatrné ploše. Šumava není divočina – a to už několik staletí.

Přírodní zdroje na Šumavě byly velmi intenzivně využívány člověkem nejméně od 16. století. Už předtím proběhla Šumavou několikrát zlatá horečka, ale nejméně od 16. století byly

zakládány sklárny, které potřebovaly křemen, dřevěné uhlí a potaš. Způsob výroby dřevěného uhlí a zvláště potaše byl devastující a znamenal zkázu rozsáhlých lesních porostů. Na vytěžených plochách a v okolních lesích se navíc pásli dobytek, který nedovolil přirozenou obnovu lesa – a o umělou se nikdo nestaral. Není tedy divu, že když v první čtvrtině 18.století kníže Schwarzenberg prohlížel zděděné Krumlovské panství, prohlásil sice, že „lesy jsou nejkrásnější klenot v koruně české“, ale zároveň se zhrzil nad stavem šumavských lesů a začal cílevědomě činit opatření k nápravě nadále neudržitelné situace. K tomu měla přispět i řízená kolonizace, zakládání dřevařských osad, přísná delimitace pozemků určených pro pastvu a pro lesní hospodářství a vůbec vznik intenzivního, promyšleného lesního hospodářství, zcela v souladu s vědeckou, technickou a ekonomickou úrovní tehdejší doby. Šumava prožívala neobyčejný hospodářský rozkvět, který trval až do konce 19.století. Pak sice začalo obyvatelstva ubývat, mladí lidé odcházeli za prací do Bavorska, Horního Rakouska či severozápadních Čech, ale stále zde bylo husté osídlení a intenzivně využívaná krajina. Podíváme-li se na mapu osídlení bavorské a rakouské strany pohoří, uvidíme velké množství malých i větších osad a spoustu samot, roztroušených po celém území. Tak vypadalo i osídlení na české straně Šumavy až do konce čtyřicátých let 20.století. Vyhnání Němců a následný režim pohraničního pásma způsobili, že země zdivočela – ale nestala se proto divočinou!

Intenzivní lesní hospodářství od 18. do 20. století šumavské lesy hodně poznamenalo, ale zachovalo je, což nebylo vůbec samozřejmé. Známý schwarzenberský lesmistr Josef John, zakladatel Boubínské rezervace, zjistil sice koncem 40. let 19. století, že na Krumlovském panství přežívá asi 3 500 ha pralesů, ale tato cifra nás nemusí nijak překvapovat, uvědomíme-li si, že se jednalo snad o dvě nebo tři procenta celkové rozlohy lesů na celém panství. Významnější bylo, že od konce 20. let 19. století, kdy byla na příkaz majitele panství vystřílena na Šumavě jelení zvěř, až do velkých větrných kalamit v l. 1868 a 1870 se lesníkům dařilo přirozenou i umělou obnovou zakládat smíšené porosty smrku, jedle a buku. Zbytky těchto porostů (pokud se zachovaly) jsou dnes ve věku 130 – 170 roků a jsou nesmírně ceněny jako východiska obnovy přirozených ekosystémů. Zcela právem; měli bychom si však uvědomit, že ani tyto porosty nejsou ve své většině nějakými „pralesovými zbytky“, ačkoliv se tak tváří. Jako východisko obnovy přirozených lesů na Šumavě však poslouží velmi dobře; jen škoda, že jich není více. Také v pozdějších dobách, zejména od 60.let 20.století, nechyběly snahy o pěstování přírodě blízkých lesů, limitujícím faktorem však byla a stále je přítomnost jelení zvěře, která se zejména od konce 2. světové války v našich horách přemnožuje a ničí nárosty všech dřevin, zejména ovšem listnatých a jedle. Také to musíme mít na paměti, chceme-li ponechávat nějaké porosty přirozenému vývoji, bez individuální ochrany nárostů anebo bez razantního snížení stavů zvěře.

Jaká je tedy představa zakladatelů národního parku Šumava o jeho fungování?

Na Šumavě jsou čtyři základní přírodní úkazy, které musejí zůstat zachovány: lesy, rašeliniště, ledovcová jezera a jejich kary, údolní louky. O všechny tyto fenomény je třeba pečovat tak, aby v nich mohly probíhat přírodní procesy, v budoucnu pokud možno bez přímé intervence člověka. Tam, kde to zatím není možné, musí člověk připravit terén tak, aby tyto procesy mohly nastartovat – to není vždycky záležitost krátkodobá, ale je to řešitelné. V případě lesů (a o ty jde v prvé řadě) to znamená řízenou přeměnou dosáhnout složení dřevinného patra v porostech alespoň částečně odpovídající přirozenému stavu. Pak je možné ponechat porosty přirozenému vývoji, příroda dotvoří zbytek.

Pokud jde o rašeliniště, jezera a louky, všichni se v názoru na jejich ochranu a příp. údržbu shodují, zde není žádný spor. Všechna tato území ostatně zaujímají jen relativně malou plochu. Jiná situace nastává, začne-li se hovořit o lesích. Všichni sice uznávají, že by lesy měly mít přirozené složení dřevinného patra a na podstatné části plochy parku by měly být ponechávány bez zásahu, ale odpůrci výše uvedených zásad by raději viděli, kdyby se „přírodě ponechala volná ruka“ ihned; podle jejich názoru může „divočina“ vzniknout během několika let. Jako příklad stále uvádějí sousední národní park Bavorský les, ačkoliv jsou na omylu, domnívají-li se, že velkoplošné zhroucení smrkových porostů, ke kterému došlo v devadesátých letech v NP Bavorský les bylo plánované. Právě naopak: v NP Bavorský les se zkoušela nová metoda ochrany lesa proti kůrovci (její vysvětlení by zde zabralo příliš mnoho prostoru), která se prostě nepovedla; kůrovec se „utrhl ze řetězu“ a způsobil něco, co nikdo nečekal a na co bylo nutno reagovat. Jediná možná reakce byla, zkusit, co to udělá, když se tedy lesy nechají i nadále bez zásahu a sledovat, jak budou regenerovat. V r. 1997 byl NP Bavorský les rozšířen o 11 000 ha, tj. téměř o 80% původní rozlohy. Na této ploše však bylo osobně bavorským ministerským předsedou p. Stoiberem přikázáno, že se situace nesmí opakovat a k žádnému zhroucení smrkových porostů tam nesmí dojít. Tlak veřejnosti na bavorskou vládu byl totiž značný a obavy z toho, že i na Falkensteinu lesy uschnou byly ve veřejnosti široce rozšířené. Takže Správa NP Bavorský les vynaložila a stále vynakládá ohromné úsilí, aby tam udržela kůrovce pod kontrolou. Daří se jí to. A zároveň pečlivě sleduje, jak regeneruje uschlý les ve starší části parku. I to se většinou daří, díky tomu, že jihozápadní svahy pohoří jsou teplejší, vlhčí a je na nich daleko větší zastoupení buku a jedle, které vystupují do větší nadmořské výšky. Kromě toho v Bavorském lese dobře a efektivně řeší přemnožení jelení zvěře. Kdybychom se opravdu řídili příkladem NP Bavorský les, jak je nám doporučováno, vyvarovali se jejich chyb a lépe přijímali jejich zkušenosti, ušetřili bychom si mnoho starostí a zbytečných diskusí. Problém je v tom, že ti, kdo nám zkušenosti bavorských kolegů předhazují (novináři a členové různých občanských iniciativ) většinou nevědí o čem mluví.

Proč jsem proti tomu, aby se ponechávaly smrkové porosty v národním parku rozpadnout, aby se rychle rozšiřovala bezzásahová zóna?

Za prvé to považuji za velice riskantní počínání vzhledem k okolním lesům, ať už v parku nebo mimo něj. V bezzásahové zóně namnožený kůrovec se rozlétne a zničí smrkové porosty v širokém okolí. Měli bychom si uvědomit, že z každého napadeného stromu vylétne 500 – 1 000 brouků, kteří hledají své životní uplatnění; a takových stromů je na hektar 200 – 250.

Za druhé není vůbec jisté, že pod uschlými stromy opět vyroste les. V mnoha případech to bude spíš travnatý porost s jednotlivými stromy. Třeba to bude zajímavé a přírodovědecky hodnotné společenstvo, ale nám jde o les.

Za třetí – i když se les obnoví, bude to opět nesmíšený les smrkový, protože nic jiného není v místě k dispozici. A problém s obnovou přirozených porostů se jen odsune do budoucna.

Za čtvrté – musíme přece brát také v úvahu tzv. vedlejší užitečné funkce lesa, které jsou ve skutečnosti mnohem důležitější, než jeho funkce produkční. Slyšel jsem o tom, že vědci dokázali, že hydrologický režim v suchém lese je stejný, jako v lese živém. To je podivuhodné! Nechám se přesvědčit o tom, že se voda v suchém lese zasakuje do půdy stejně jako v lese živém. Snad mne přesvědčí i o tom, že tání sněhu probíhá v suchém lese stejně pomalu jako v lese živém (nechce se mi tomu věřit, ale možné to je). Těžko mne však někdo

přesvědčí, že suchý les transpiruje svým neexistujícím jehličím stejně jako les živý, zvlhčuje a ochlazuje vzduch a působí tak na mikroklima.

Za páté – až křečovitě působí neustálé tvrzení zastánců „rychlého postupu k divočině“, jak je ten suchý les krásný a jaké zážitky – naprosto neobvyklé v naší přírodě – zde může člověk prožít. Zase tak neobvyklé zážitky to nejsou, zejména pro toho, kdo viděl lesy zničené imisemi v severních Čechách nebo i porůznu v Evropě. A že by tím návštěvníci Šumavy byli nějak nadšeni, to se mi také nezdá.

A ještě bych rád uvedl na pravou míru několik dalších mýtů.

Není pravda, že jedinou alternativou k suchému lesu je paseka (holoseč). Provádí-li se ochrana proti kůrovci pečlivě, jednotlivým výběrem napadených stromů za spoluúčinnosti lapáků a feromonových pastí, žádné holoseče nejsou třeba. Plošná likvidace napadených porostů nastupuje tehdy, když nebylo přemnožení brouka podchyceno v počátku, případně když zároveň došlo k větrnému nebo sněhovému polomu. V každém případě je holoseč spíše známkou selhání boje proti kůrovci normálními prostředky, je krajním řešením nebezpečné situace v ochraně lesa.

V tisku se často uvádí, že na Šumavě se paseky používají s oblibou, a to i v národním parku. Čas od času se dokonce objevují fotografie holosečí, jen málokdo si všimne, že na nich bývají vidět vyvrácené pařezy. Většina tzv. holosečí jsou totiž kalamitní holiny, plochy, kde byl porost zlikvidován větrem a musel být vyklizen, protože by se stal semeništěm kůrovce. Jde tedy o nepravdivé tvrzení, o klamání veřejnosti. Jde jen o to, kdo klame: zda novinář, který fotografii s patřičným textem uveřejní, nebo ten, kdo mu ji poslal a nepravdivou informaci přidal.

O dalších mýtech, např. o jakési „dřevařské lobby“, o spolčení záměrných škůdců národního parku, o nepřátelích přírody z principu atd. se zmiňovat nebudu. Je mi jasné, že někteří lidé potřebují nejen nebe, ale také peklo. A není-li peklo, musí se vymyslet.

Ing. František Urban
Č.Budějovice

Autor byl v l. 1990 – 1994 ředitelem odboru ochrany přírody na Ministerstvu životního prostředí v Praze, v l- 1994 – 2000 byl členem Rady Světového svazu ochrany přírody IUCN, v l. 1997 – 2000 byl vicepresidentem této organizace. Zastával dále řadu funkcí v mezinárodních i národních ochránářských a odborných organizacích. V současné době externě přednáší ochranu přírody na Biologické fakultě Jihočeské univerzity, je členem Národního komitétu programu MaB.